

ON SEKİZİNCİ ASIR LÂKE TEZHİBCİLERİNDEN ALİ AL - ÜSKÜDARİ

Yazan: Kemal ÇİG

Türk san'at tarihine kısaca bakacak olursak: bu san'atların ta Ortaasyaya dayanan pek eski kaynaklara ulaştığını görürüz. Yakın zamanlara kadar İslâm milletlerinin san'at tarihi tetkik edilirken, bilhassa yabancı âlimler, birçok şaheserlere islâmî topluluk içinde, ya Araba veya Aceme malederler, Türklere pek az hisse ayırırıldardı. Ancak, yurdumuzda Cumhuriyet idaresiyle beraber bizde de güzel san'atlara ve millî tarihimizin her şubesine karşı uyanan alâkadır ki, Türklerin de pek büyük sanatkârlar yetiştirdiği ve İslâm milletler arasında kendine has karakteri olan birçok san'at eserleri bırakmış olduğu, ve bu eserlerin gerek inşa, gerek malzeme ve gerekse zaman, muhit ve tezyin itibariyle bariz Türk damgasını taşıdığı ve bu yüksek san'atın doğrudan doğruya şu veya bu milletin tesiri altında vücut bulmuş temelsiz bir san'at olmayıp islâmiyetten çok evvel başlayan ve kökleri geçmişin derinliklerinde bulunan bir san'at olduğu ve tekamülünü tarihin seyrine uydu-rarak asırlarca ilerlediği kesin olarak görülmektedir. [1] Bilhassa İstanbul'un fethinden sonra çok önemli hamleler yapan ve XVI ncı asırda, gördüğü büyük himaye ve sevgiye lâ-yık olarak; mimaride, çinide, kumaşta ve diğer sanat şubelerinde ölmez eserler bırakmıştır. Şunu da hemen kaydetmek lâ-zımdır ki, Cumhuriyet devrinin bu konudaki verimli çalışmaları henüz olgun meyvelerini vermediğinden, Türk medeniyet tarihini tam manasiyle tanıdığımızı ve dünyaya tanıttığımızı iddia edemeyiz.

Türk san'atı deyince; kaşıktan silâha, ayakkabıdan kavuğa, sazdan (müsiki aletinden) kitaba, mezar taşından ibadethanelere, sebillere, türbelere, kadar her yerde kendini gösteren ve çok geniş bir sahayı ihtiva eden san'at eserlerini anlamaktayız. Bugün; birçok tarihî şehirlerimizde göklere baş kaldıran abidelerimizi, müzelerimizde ve bazı koleksiyonerlerde tesadüf ettiğimiz bir yazıyı, bir tezhibi, bir kaşığı, bir yayı hülâsa eşya olarak tasavvur edebileceğimiz en basit şeyleri bile, öyle zevkle işlenmiş o kadar güzel süslenmiş buluyoruz ki, onları hayretle seyretmekten kendimizi alamıyoruz.

Yüksek san'at kıymeti olan bu eserleri yapanlar kimlerdir? diye merak edip san'atkârını aradığımız zaman pek çoğunda ufak bir imzaya bile tesadüf edemeyiz. Bu arada bilhassa tezhib yapan san'atkârlar, en talihsiz olanlardır. Birçok nefis yazma kitapların ve levhaların sonunda kâtibini bulmak imkânı olduğu halde, bunları tezhibliyenlerin ismine tesadüf hemen hemen mümkün değildir. Yine bu cümleden olarak hattat ve nakkaş tarihi olan Tuhfe - i Hattatin, Hatt - ı Hattatan, Menakıb - ı Hünerveran ve buna benzer kitap-

[1] Türk san'atı, Celal Esat 1928

lardan hattatların hayatı, eserlerinin kıymeti hakkında iyi kötü oldukça bilgi bulunmasına rağmen müzehhiblerin, pek azının sadece isimleri kaydedilmiştir. Yapılan tetkiklerin kifayetsizliği ve sanatkârlarımızın bu büyük tevazuu, nesilden nesile, asırlarca milletin bedii zevk ve heyecanını ifade ve temsil etmiş sanatkârların kimler olduğunu bilmemize ve onların nişyanda bırakılmalarına sebep teşkil edemez. İnsanlar gibi maddelerin de muayyen bir ömrü olduğuna göre zamanın tahribatından kurtulup bu güne kadar gelebilmiş, sanat eseri vasfı olan maddeler üzerinde incelemelerde bulunmak, eğer varsa sanatkârının adı etrafında araştırmalar yapıp san'at değerini ve sanatkârını bilinir bir hale getirmek millî tarihimize ve atalarımıza karşı en mukaddes vazifelerimizden biridir.

İşte bu amaçladır ki, birçok lâke tezhipleri hâlâ Topkapı Sarayı müzesinde ve bazı koleksiyonelerde bütün güzellik ve tazeliğiyle yaşamakta olan ve XVIII nci asırda yetiştiğini bildiğimiz (Ali Al - Üsküdari) nin Topkapı Sarayı Müzesindeki eserlerini bir araya taplayıp tanıtmak, ilerde bu yolda çalışacaklara faydeli olmak emelindeyiz.

Hayatı: Pek çok sanatkârlarımız gibi Ali Al-Üsküdari'nin hayatı hakkındaki bilgi de pek azdır. Nerede ve ne zaman doğmuştur, tezhibi kimden öğrenmiştir, ne kadar yaşamıştır ve nerede gömülüdür? Bunlar şimdilik tamamen meçhulümüzdür.

Yalnız «Âli Çelebi; Rugani Üsküdari denülür idi.,» [1] diye bir kayda ve yine 1169 tarihinde vefat eden, birçok Kurâniketim, enâm yazmış olan meşhur hattat Mehmet Rasim'in yazılarını tezhibliyenler arasında bulunan Sultan Selimli Reşit Mustafa Celebiye hocalık ettiğini öğreniyoruz.[2]

Topkapı Sarayı Müzesinde ve bazı kolleksiyonlerde halen mevcut eserlerinin üzerindeki tarihlerden de Ali Al Üsküdari'nin III üncü Ahmet, I inci Mahmut, III üncü Osman ve III üncü Mustaf (1703-1757 seneleri) devirlerini idrak ettiğini tesbit edebiliyoruz. Şu suretle devamının ne kadar olduğunu bilemediğimiz hayatının, en aşağı kırk küsur senesinde san'atla iştigal eden Ali Al-Üsküdari hakkındaki bilgimiz şimdilik bu kadar az bulunuyor.

San'at özelliğine gelince: Eserlerinde ne çok fazla renk, nede pek çâşitli motif kullanmıştır. O, daima mahdud motifleri pek fazla renk çeşidiyle boğmadan nefis örnekler vermesini bilmiştir. Onun tezhiplerinde başlıca hakim renkler; Altın yıldız, karmen ve siyah olmuştur. İkinci derecede kullandıkları; yeşil, beyaz, mavi, turuncu ve güvez gibi renklerdi. Bu renklerle işlediği motifler; üslüblanmış Nar, Nilüfer,, Nilüfer goncası, Hatai, Enginar yaprağı, beşli ve altılı çiçekler olup bazı eserlerinde bu motiflerin arasında Çin bulutu, bazılarında ise dallar dolaştırılmıştır. Yapraklar; ince ve keskin olup bütün motiflerin etrafı altınla ve gayet ince tahrirlenmiştir. Ali Al-Üsküdari fırçasını o kadar titizlikle ve ustalıkla kullanmasını bilmiştir ki, mevcut eserlerinin hiç birinde ne bir renk taşması nede pek ince ve sık olan taramalarında karışma vardır. III üncü Ahmet'in yazdığı murakkaata

[1] — Hatt-ı Hattatan 1306 sayfa : 268.

[2] — » » » » 146.

koyacağı kabı ve şair Nabinin İbrahim Paşaya taktim ettiği divanının kabını Ali Al-Üsküdarî'ye yaptırması da devrinin eşsiz bir san'atkârı olduğunu gösteren en canlı delildir. [1]

Eserleri: Topkapı Sarayı Müzesinde dokuz adet lâke eseri vardırki, bunlardan üçü kalemdan kubur ve bir tanesi yazı çekmecesini olmak üzere dört eseri Çinişiköşkten gelen eşyalar arasında bulunmuş ve yeni kütüphaneye kayıt edilmiştir. Yine aynı Müzenin üçüncü Ahmet Kütüphanesinde, bizzat Ahmet için yazdığı murakkam kabı Ali Al-Üsküdarî tarafından yapılmıştır. [2] Müzenin silâh kısmında iki adet tezhiblediği yay ve Emanet hazinesinde de iki adet kalemdan kuburu vardır. Bundan mada Kolleksiyonlerden Avukat Halil Ethem Arda'da:

1) Hattat Mehmet Emin tarafından yazılan cüz 1155 tarihinde Ali Al Üsküdarî tarafından tezhip ve imza edilmiştir. Ali Al - Üsküdarî'nin tezhiblediği bu cüz (Esmâ ül-hüsna, Evrad-ı Şerife, Hilye'-i saadet) dahil kâğıt üzerin yaptığı yegâne tezhibdir.

2) 1171 tarihli altlık? iki tarafı gayet sanatkârane teshib edilmiş pek mükemmel bir eserdir.

3) 1175 tarihli kalemdan kubur. bununda tezhibi çok güzeldir. olmak üzer üç adet; Müteahhit Ekrem beyde:

1 — Sığır dili denilen şekilde, uzunluğuna açılan bir şiir mecmuasının lâke kabı Ali Al - Üsküdarî tarafından yapılmıştır. Tezhib itibariyle fevkalade olan bu kabda (Resmî Ali Al-Üsküdarî) 1138 yazısı ve tarihi okunmaktadır.

Kabın her iki yüzünde de, vezni bozuk, oldukça güzel ve kalın talikle yazılmış birer mısra vardır. Her sahifesi teshibli olan bu mecmuanın içinin teshibinin kim tarafından yapıldığını gösterir bir imza yoksa da, usluup itibariyle Ali Al Üsküdarîye ait olması çok kuvvetlidir.

2 — Bundan maada fevkalade güzel lâke bir kap içinde ve 1158 tarihli «ketebe Ahmet Üsküdarî» hattiyle ve nesihle yazılmış mevludun kabı da imzasız olmakla beraber usluup itibariyle tam Ali Al-Üsküdarî tarzındadır. Hatta Doktor Süheyl Ünver, Necmettin Okyay ve Baha beyler bu Lâke kabın Ali Al-Üsküdarîye ait olduğunda ittifak etmişlerdir.

Necmettin Okyay da bazı eserlerinin olduğunu duydumsada neler olduğunu tesbit etmek imkânı blamadım.

Şimdi Üstadın Topkapı Sarayı Müzesindeki eserlerini kısaca tanıtmaya çalışacağızki, bu eserler, onun XVIII inci asırdan bu güne kadar gelebilmiş yüce san'atının eşsiz örnekleri olduğuna ve bu suretle san'at kudretinin belireceğine kani bulunuyoruz.

I — Numara 3652. Ahmet III Kütüphanesi, lâke kab, ölçü 0.45×0.28,5 ikisi ince, birisi geniş olmak üzere üç bordürü vardır. İnce bordürler; kırmızı zemin üzerine altın ile bir yaprak yarım çiçek dolmaktadır. Geniş

[1] — Nabi Divanı.

[2] Bu kabın renkli bir resmi (La Turqie Kemalist) memuasının 6 inci sayısının 1 inci sahifesinde neşredilmiştir.

bordür ise yine altın zemin üzerine siyah, kırmızı ve yeşil ile Nilüfer, altılı beşli çiçekler ve bulut tezyinatlı, pafta aralarında kalanlar siyah zemin üzerine altınla yapılmış buketleri ihtiva eder. Köşebentleri ile orta şemse-deki tezyinat geniş bordürdekine benzemektedir. Ortası: Siyah zemin üzerine altın yıldız, yeşil ve turuncu renklerle yapraklar, Nar, Penç, Hatai motifleri işlenmiş ve aralarında çin bulutu dolaştırılmıştır. Birinci ince bordürün hemen üstünde ve etrafı altınla çizilmiş yuvarlak içinde (zehebe hu Ali Al-Usküdari) 1136 yazısı ve tarihi altınla yazılmıştır. Alt kabı da aynı olup birkaç yerinde sakatlık vardır.

Kabın içi: Gül kurusu renkli deri olup bordürü, köşebentleri ve şemsesi yazma yıldız tezyinatlı ve çiçek göbekleri mavidir. Bu nefis lâke kabın sardığı murakkaat pembe zemin üzerine çiçekli bir kumaş kese ile (haza ceridetül-tayyibe bi hattı Sultan Ahmet salis rahmetullahü aleyh) yazılı abanoz ağacından bir mahfaza içindedir. (R. 1)

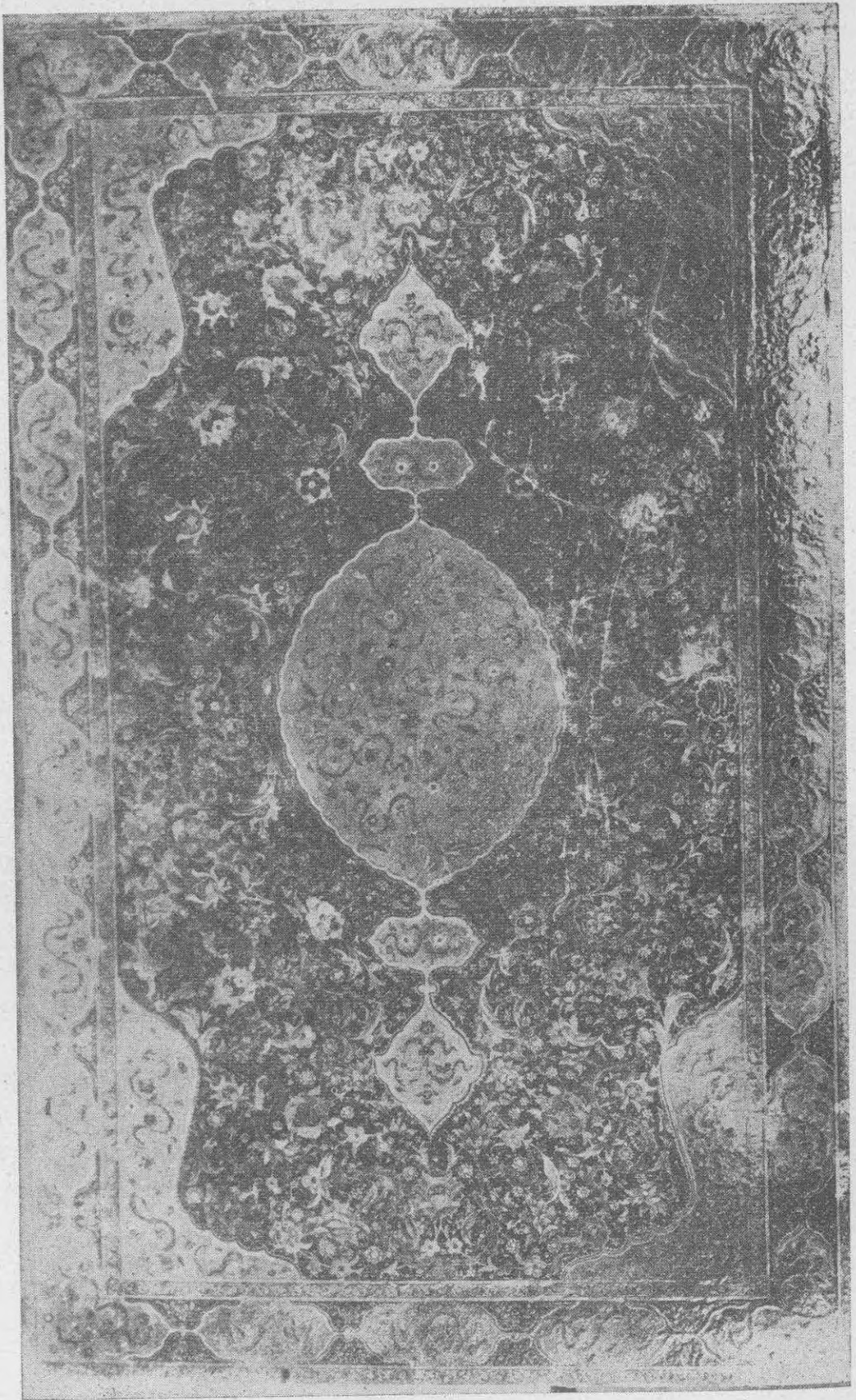
II — Numara 3415/211, Yeni Kütüphane kalem dan kubur, ölçüsü 0.29,5×0.3,8 mukavvadan yapılmış tam bir üstüvane şeklindedir.

Dış kısmı: Siyah zemin üzerine Nilüfer, Nar, Itır yaprağı, Gül, Konceler ve penç gibi motiflerin yaprak kısmı umumiyetle yeşil-beyaz, çiçek kısmı da turuncu, mavi, ve beyaz renklerle işlenmiştir. Motiflerin bütün etraflarına altınla tahrir çekilmiş ve bilhassa uç kısımlarına yine altınla filizler yapılmıştır. Kapak ve kalem danlık kısmının ağız baş ve dip kısımlarındaki bordürleri; altın zemin üzerine altınla yaprak ve yarım çiçek işlenmiş ve bu bordürlerin üst ve alt kısmında daha dar siyah zemin üzerine altınla işlenmiş tek yapraklı bir bordürü daha vardır. Kapağın üst kısmı; yeşil zemin üzerine altınla sekiz yaprakla bir çiçek işlenmiş ve etrafında yine altınla çok ince işlenmiş bir çelenk vardır.

İç kısmı: Kapağın iç yüzü (zamanla ebrusu döküldüğünden) çıplak görülmektedir. Kapak içinde kalan kalem danlığın dışı ise; kırmızı deri üzerine Selçukların (Saadet sembolü) dedikleri iki motif altınla işlenmiştir. Aralarında birer tane de altınla işlenmiş altılı çiçek olup baş kısmı altın zencirektir. San'atkârın imzası ve yapıldığı tarih kalem danlığın dibinde ve dar bordürün üzerinde altınla çizilmiş mihrap şekilli çerçeve içine altınla (Ali Al-Usküdari) olup 1140 tarihi görülmektedir. (R. 2)

III — Numara 3416/1027, Yeni Kütüphane, Kalem dan Kubur, ölçü 0.31,5×0.4,5 mukavvadan yapılmış üstüvane biçimindedir.

Dış kısmı: Tatlı yeşil zemin üzerine Nilüfer, Nilüfer koncası, penç, itır yaprağı, muhtelif koncalar, hatai motifler; turuncu, mavi, zeminden daha açık yeşil, beyaz, siyah, karmen gibi renklerle ince bir zevkin mükemmel bir uslubla özenerek yaptığı bir tezhib numunesidir. Bütün motiflerin kıvrıntı ve etraflarına altınla ve gayet ince olarak tahrir çekilmiştir. Esas kalem danlık ve kapak kısmının ağız ve baş tarafındaki bordürler; karmen zemin üzerine altınla çekilmiş üç iplik rumilidir. Kapağın üst kısmı; siyah zemin üzerine yeşil, altın ve karmenle tam merkeze işlenmiş bir çiçek ve etrafı da aynı renklerle işlenmiş yapraklarla çevrilidir.

.Resim : 1

İç kısmı: Kapağın içi ve kalemdanlığın kapak içinde kalan kısmının içi de devrinin ebru kağıdı ile örtülmüştür. Bu kısmın dışında kahve rengi deri üzerine altınla yapılmış iki tane rumili motif ve onların arasında yine altınla ikişerden dört tane altılı çiçek bulunmaktadır. Ağız ve dip kısmında altınla zencirek vardır. Müzehhibin imzası ve tarihi kapak kısmının dışında ağız bordürünün hemen üzerinde altın zemin üzerine siyahla yazılmış (Ali Al Üsküdarî) olup 1148 tarihi okunmaktadır. Dibiindeki gümüş hokka fevkalâde güzel olup kapağının içinde girift bir yazı ile Ashab-ı kehf isimleri yazılıdır. (R. 3)

IV — Numara 3413/232, Yeni Kütüphane, yazı çekmesi, ölçü 0.38×0.19×0.16,5 ıhlamur ağacından yapılmıştır. Ön yüzünde; biri büyük ortada, iki küçük yanlarda, iki tane de yine büyük aşağıda olmak üzere beş gözden ibaret olmak üzere çekmesi, üstünde açılan bir kapağı ihtiva etmektedir. İçinde müteharrik iki tane kalemdanlığı vardır. Her tarafı lake tezyinatlıdır. Üst kısmı: Siyah zemin üzerine Nilüfer, Hataî, Penç, Enginar yaprakları, Itır yaprakları motiflerini ihtiva edip bunlarıda kullanılan renkler; kırmızı, turuncu, yeşildir. Etrafları altınla gayet ince olarak tahrirlenmiştir. Bu motiflerin arasında altınla işlenmiş çok ufak çiçekli dallar dolaşmaktadır. imzası bu kısmın tam ortasında kırmızı üzerine altınla (Ali Al - Üsküdarî) olup 1155 tarihi okunmaktadır. Bu Tezhibin etrafına, arası siyah zemin üzerine altınla ve gayet güzel bir talikle yazılmış

Bir Kalemdan-i mezerkeş dir bu
 Navek-i hameye tirkeştir bu
 Hokka-i lâî-i leb-i hubandır
 Dudei müşk-i hatt-i canandır
 Hun-i Behzatla kilik-i Mani
 Eylemiş nakş-i gül-i handanı
 Cem olup gülçemen huld-i berin
 Etmiş etrafını yer yer tezyin
 Açulup renk-i hayal-i şevket
 Nakş-ı barikine vermiş suret
 Yadiğâr olsa seza ridvane
 Belki fihrîst ede huldîstane
 Ne gülîstan ne Mezarîstandır bu
 Hande-i sup-i bahar ender bu
 Lîkası perçem-i canandandır
 Kalem i navek-i müjgândandır

yazısını çifte bordür sarmaktadır. Bu çift bordürün ortada olanı; kırmızı zemin üzerine altınla konca ve yaprak süsleri yapılmış, iki tarafında kalan bordürler ise siyah zemin üzerine altınla tek yaprak işlenmiştir. Kapağın erkek ve dişi kordonlarının zemini siyah olup erkeğin üzerine altınla yaprak ve konca, dişinin ise yine altınla paftalar içine buketler işlenmiştir. Bu paftalar arasına da altınla işlenmiş Nilüfer koncaları vardı. Dişi kordondan

sonra ve kapağın aşağı dönen kısmının hemen üzerinde; siyah zemin üzerine altınla çok ince işlenmiş bir yaprak yarım çiçekten ibaret bir bordürü daha vardır. Bu bordür çekmecenin her tarafını sarmaktadır. Bundan sonra kapağın dönen kısmını tamamen kaplayan; karmen zemin üzerine altınla Nilüfer ve ıtır yaprağı işli kısmı vardır. Çekmecenin bütün yüzlerinin tezhibi ve motif cinsleri üst kısmının aynı olup farkı alt kısmı kırmızı zemin üzerine altınla işlenmiş rumili büyükçe bir motif ihtiva etmektedir.

Ayak kısmı: Ayak köşe bağları yarım tepelik şeklindedir.

İç kısmı: Kapağın içinin tezyinatı da üst kısmının aynıdır. Yalnız bunun zemini sarımtıraktır. Keza bunun da etrafındaki çift bordürü arasında talik

Böyle piştahta-ı reşkaver-i mihr
Görmemiş nercis-i bercis-i sipihr
Yaraşur eylese hüsnün teslim
Alsa zanusuna Sultan Selim
Mahveş alemi kılsın mamur
Neşredüp hatt i humayunla nur
Feyz-ı hak gâlip olup meşrebine
gele ilhamı ilâhî lebine
Safha-i zer-i misal zernab
Ruganı gevher yakut müzab
Lâcivert felek olmuş taktir
Çün yanına çekilmiş tahrir
Ruh-ı dilberde hat-ı reyhani
Gülünün yaprağının hayranı

manzumesi yazılmıştır.

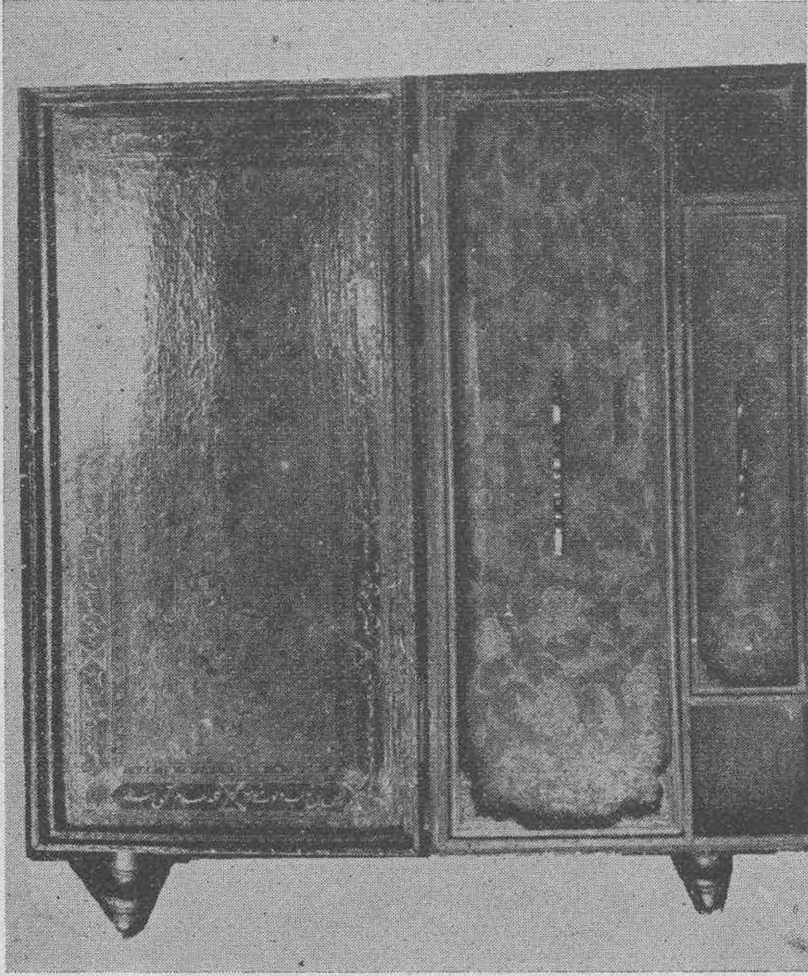
İçindeki kapaklı müteharrik gözlerin zemini açık kırmızı üzerine sade altınla büyük kıt'ada Nilüfer, Nar, Penç, koncalar ve yapraklar işlenmiştir. Dört köşesinde bir su, müteharrik kapakların tutulacak yerinde de bir buket ve etrafında da tek bordürü vardır. (R. 4)

V — Numara 51441 kalem dan kubur Emanet Hazinesi, ölçü 0.27 X 0,8 Mukavvadan yapılmış üstüvane şeklindedir.

Dış kısmı: Siyah zemin üzerine, ıtır yaprağı, nar, enginar yaprağı, koncalar, penç ve gül gibi motiflerin yaprak kısmı umumiyetle bayaz, çiçek kısmı turuncu, yeşil renklerle işlenmiş ve bütün motiflerin içi altınla gayet ince taranmıştır. Motiflerin iç kısımlarına doğru ve gittikçe küçülen bahar gibi çiçekler ve filizler işlenmiştir. Bütün motiflerin etrafı altınla tahrirlenmiştir. Kapak ve kalem dan kısmının ağız, baş ve dip kısmındaki bordürleri; altın zemin üzerine altınla yarım çiçek ve yaprak işlenmiş ve bordürlere bitişik Tığ dediğimiz motif de altınla işlenmiştir.

Kapağın üst kısmı; kırmızı zemin üzerine yeşil, karmen ve pembe ile altı yapraklı bir çiçek işlenmiş ve etrafına da altınla ve çok ince bir çelenk işlenmiştir.

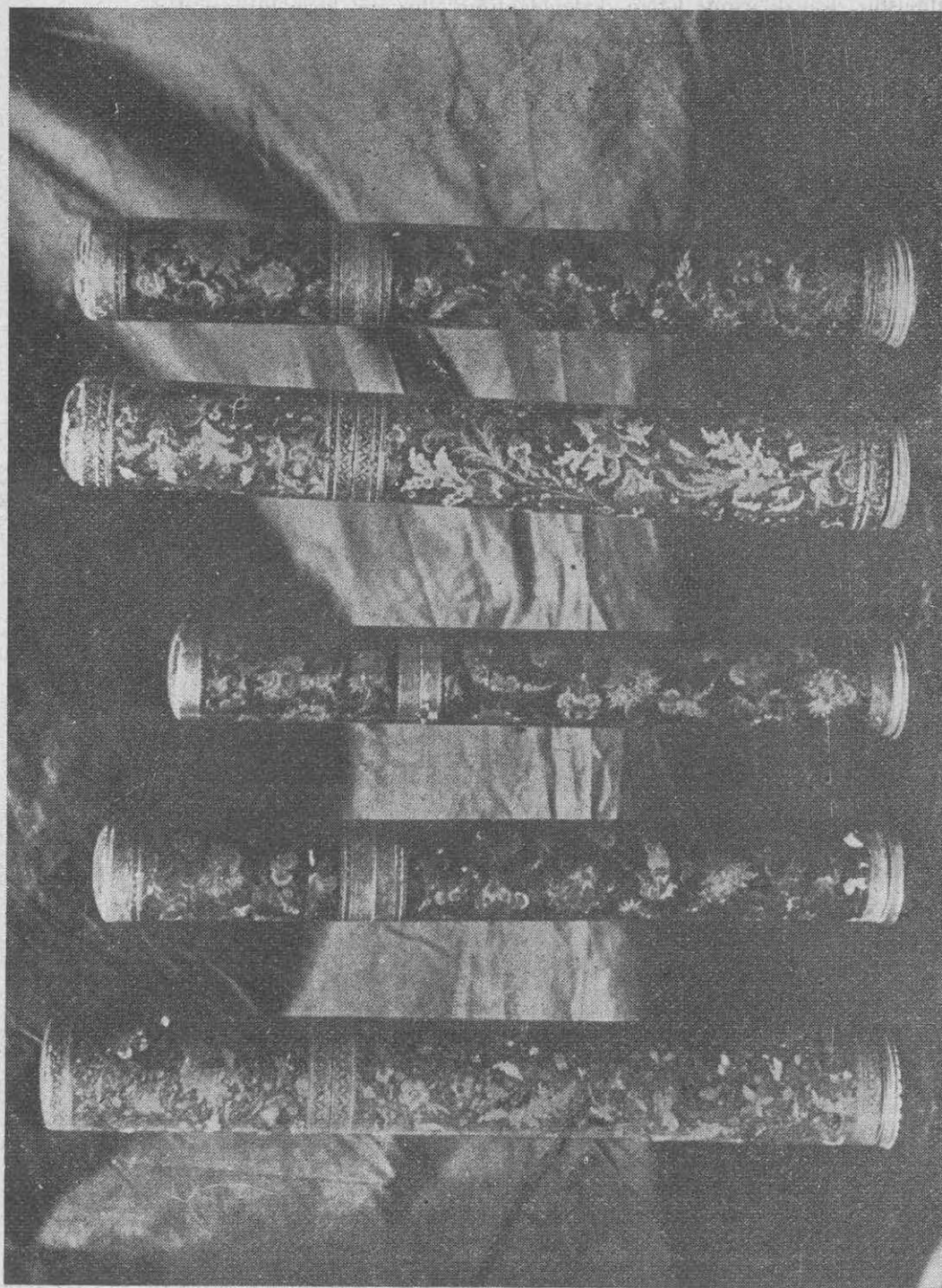
İç kısmı: Kapağın iç yüzü ve kalemmanın içi devrinin ebru kâğıdı ile örtülmüştür. Kapak içinde kalan kalemnanlığın dışı ise koyu kırmızı deri üzerine altınla Selçukların (Saadet sembolü) dedikleri motif işlenmiştir. Aralarında ikişer taneden dört tane altınla işlenmiş altılı çiçek olup baş

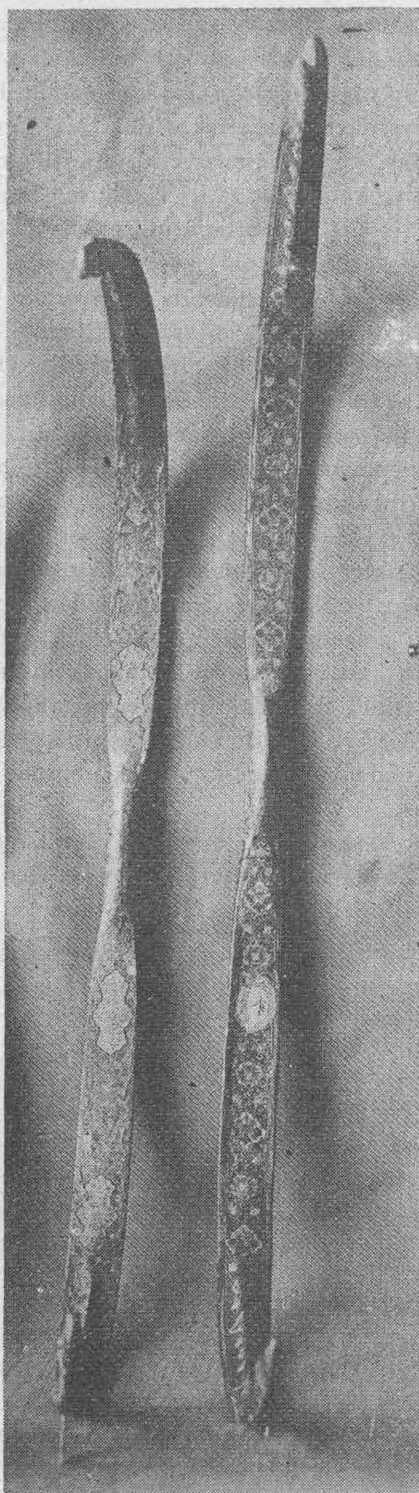

Resim : 4

kısmı altınla zencirektir. San'atkârın imzası ve yapıldığı tarih kalemnanlığın dibinde ve bordürün üzerinde altınla çizilmiş mihrap şekilli çerçeve içine (Ali Al-Üsküdari) olup 1159 tarihi görülmektedir. (R. 5)

VI — Numara 51440 kalemnan Emanet Hazinesi, ölçü 0.31×0.4 zemin siyahdır. Kalemnanın dibinde enginar yaprakları arasından çıkıp bütün kuburu saran üç dal üzerinde; nar, koncalar, nilüfer, nilüfer koncası, Enginar yaprağı beşli altılı çiçekler ve ıtır yaprakları görülmektedir. Bu motifler yeşil, daha açık yeşil, kırmızı ve beyaz renklerle pek

Resim : 8

Resim : 9

güzel süslenmiş ve içleri altınla çok ince taranmıştır. Motiflerin uçlarında filizler ve gittikkçe küçülen çiçekler vardır. Bütün motiflerin etrafı altınla tahrirlenmiştir. Kalemle kapak kısmının baş, ağız ve dibinde altın zemin üzerine yine altınla bir yaprak, yarım çiçek işlenmiş kalınca bir bordürle, bundan daha dar ve siyah zemin üzerine altınla tek yaprak işlenmiş ikinci bir bordür vardır ki bunları tığ dediğimiz ve altınla işlenmiş motifsarmaktadır.

İç kısmı: Kapak ve kalemle içi çıplaktır. Bunun dış kısmı vişne çürüğü deri üzerine iki tane tam ortada, dört tane de yarım ağız ve dip kısmında Selçukların (saadet sembolü) ve aralarında birer tane de altın çiçek altınla işlenmiştir. İmza kalemle dibinde ve dalların çıktığı enginar yapraklarına sarılmış ve altınla mihrap şeklindeki çerçeve içine yazılmış (Ali Al-Üsküdarî) olup 1169 tarihi görülmektedir. (R. 6)

VII — Numara 3414/4658, yeni kütüphane, kalemle kubur; ölçü 0.32×0.4 mukavvadan yapılmış üstüvane şeklindedir.

Dış kısmı: Zemini koyu karmendir. Kalemleliğin dibinden ve enginar yaprakları arasından tıpkı bir ağaç gibi çıkıp bütün kuburu saran iki dalın üzerinde; irili ufaklı çiçek ve goncalar, nar, nilüfer, ıtır yapraklarından ibaret motifler görülmektedir. Bu motiflerde kullanılan renkler; sarı, kırmızı, mavi açık karmen, yeşil, turuncu ve beyazdan ibaret olup pek göz alıcı ve çok ahenkli görünmektedir. Bunda da bütün motiflerin etrafı altınla tahrirlenmiştir. Esas kalemle kapak kısmının baş, ağız ve dibinde nefti zemin üzerine altınla üç iplik rumi yapılmış genişçe bir bordürle, bundan daha dar ve siyah zemin üzerine altınla tek yaprak işlenmiş ikinci bir bordürü daha vardır, ki bu iki bordür birbirine beyaz bir cetvel ile bağlanmıştır.

İç kısmı: Kapak kısmının içi devrinin ebru kağıdı ile örtülmüştür. Bunun dış kısmı ise; kırmızı deri üzerine altınla işlenmiş iki tane Selçuk (saadet sembolü) motifini ihtiva etmektedir. İmza kalemle dibinde ve bordüre bitişik altınla yazılmış (Ali Al-Üsküdarî) olup 1171 tarihi görülmektedir. (R. 7)

VIII — Numara 2714 silah kısmı, yay.

Dışı rugani siyah zemin üzerine yaldızla çiçek ve yaprak, kabzası ve içi de güvez zemin üstüne altı pafta ile çiçek tezyinatlıdır. Bir ucunda (Ameli İbrahim) 1118 diğerinde (Zehebe Üsküdarî Ali) 1164 isim ve tarihi yazılıdır. (R. 8)

IX — Numara 1173, silâh kısmı, yay.

Güvez zemin üzerine altın yaldızlıdır. Ortaları pafta tarzında çiçek tezyinatlı ve iki uçlar, ince altın kaplamalıdır. Yalnız (Zehebe Ali Al-Üsküdarî) yazısı okunabilmiştir. [1] (R. 9)

9/IX/945

[1] Bu iki yay korunma mahallinde olduğundan yukardaki tavsifler fişlerden alınmıştır.

TUĞRA

TUĞRALARDA EL-MUZAFFER DAİMA DUASI VE ŞAH UNVANI, ŞEHZADE TUĞLARI, MEHMED II. NİN TUĞRA, İMZA VE MÜHÜRLERİ.

Yazan: Zariif Orgun

Bu yazıdan maksat; tuğra nın tarihçesi ve mânası hakkında bugüne kadar yazılan bilgileri tekrarlamak değildir. [1]

Biz, Osmanlı imparatorlarının tuğralarında bulunan «El-muzaffer daima» dua cümlesi ile Şah ünvanının gözden geçirmek, tuğranın devirlere göre geçirdiği değişiklikleri, kaç kısımdan ibaret bulunduğunu, bu kısımlardan her birine verilen adları tesbit etmek, Fatih Sultan Mehmed'in imza ve mühürleriyle henüz neşredilmemiş bulunan Şehzade tuğralarından bahsetmek istiyoruz.

EL-MUZAFFER DAİMA:

Bu konu üzerinde ilk defa duran Osman Ergin'dir. [2] Osman Ergin, Maarif Tarihinde tuğrada «El-muzaffer daima» cümle i duaiyesinin Fatih Sultan Mehmed'inkiyle başladığını, daha evvelki tuğralarda bulunmadığını yazar.

Halbuki, tuğrada «el-muzaffer daima» duası Murad II. nin tuğrasında başlar. Bu padişahın tuğrasının ilk defa F. Babinger neşretmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde de aynı padişahın tuğralı bir mülknamesi bulunmak-

[1] Sultan Orhan'ın tuğrasının neşriyle meydana çıkan; Murad I in Ragüza cumhuriyetine verdiği ahidname üzerine elini basarak tuğranın ilk nümunesini vücade getirdiği hakkında, Hammer'in malüm faraziyesinin çürüklüğü bir tarafa bırakılırsa aşağıya sıraladığımız eserler tuğra hakkında hemen hemen aynı malûmatı tekrarlarlar.

J Deny — İslâm ansiklopedisi.

Dr Friedrich Kraelitz — Die Turga der Osmanischen Prinzen.

» » » — Die Handfeste Pençe der Osman — Wesire.

» » » — Osmanische Urkunden in Türkischer Sprache.

Dr. Ludwig Fekete — Osmanische -- Türkische Diplomatiek der Türk'schen Botmassigkeit in Urgarn.

Franz Babinger — Die grossherliche Tugra.

L'Orient illustre — No. 1, P. 6, Col. 3 - 4.

Ali — Tuğra-yı-Hümayun — T. O. E. M. No. 43 - 44.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı — Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruktulara dair, Belleten, cc. V, Sayı, 17 - 18.

[2] Osman Ergin — Maarif Tarihi, c. III, s. 881.

tadır. [1] En son olarak da Maliye Arşivinde 14 No. da kayıtlı ve 850 tarihli vakfiyesinin de tuğralı olduğu görülmüştür. [2]

Şimdi, Osmanlı İmparatorlarının tuğralarını yukarıda arzettiğimiz hususları da göz önünde tutarak tetkik edelim:

Osman I. in tuğrası henüz ele geçmemiştir.

Orhan Gazi'nin tuğrasını taşıyan iki vesika bulunmuştur. [3] Bu tuğralarda «Orhan bin Osman» adı gayet sade bir şekilde yazılmıştır.

Murad I. in tuğrasını ise Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz'ün neşrettiği bir mülkname ile tanıyoruz. [4] Bu tuğrada ilk defa beyzelerin teşekkül ettiği görülür.

Bayazıd I. in tuğrası şimdiye kadar bulunmamıştır.

Emir Süleyman'ın tuğrasında da beyzeler vardır. [5] Fakat bu tuğrada beyzelerden ziyade eliflerin dört tane olması dikkate şayandır. [6] İleride görüleceği üzere tuğrada eliflerin üçü geçmesi çok nadirdir.

Mehmed I. (Çelebi)'nin tuğrasında beyzelerle birlikte Han ünvanını da bulmaktayız. Hâтта tuğrada eliflerin üzerine «med» gibi bâriz şekiller yapılarak süslemeye doğru bir gidiş de sezilmektedir. [7]

Murad II. ninkinde «El-muzaffer daima» ile tuğra bildiğimiz şekle yakın bir hâl alır. (Levha: I)

Mehmed II. ve Bazazıd II. de, yeni bir şey ilâve olunmadan tam şeklini bulur.

ŞAH ÜNVANI:

Selim I. in tuğrasında şah ünvanı yer alır. «Selim şah ibn-ü Bayazıd han Elmuzaffer daima» şeklinde okunur. (Levha: II)

[1] Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No. E: 6460 — Murad II. nin Sarımüddin Paşanın Seyrüddin Sungurdan satın aldığı mülk hakkında verdiği mülkname Tarihi: 830 (1462)

[2] Prof; Dr. A. Süheyl Ünver — Fatih külliyesi ve zamanı ilim hayatı. İstanbul Üniversitesi yayınlarından; sene 1946.

[3] Osman Ergin — Muallim Cevdet'in hayatı ve eserleri.

Tahsin Öz, Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv kılavuzu, Fasikül: 1, Ves: 1

[4] Tahsin Öz, Murad I. ile Emir Süleymana ait iki vakfiye, Türk Tarih. vesikalari Dergisi, c. 1, sayı: IV.

[5] Tahsin Öz, aynı yazıdan.

Osman Ergin — Muallim Cevdet'in hayatı ve eserleri

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı — Tuğra ve pençeler ile Ferman ve Buyruđulara dair, Belleten, sayı: 17-18.

[6] Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Tuğra ve pençeler hakkında ki yazısında «... Ben bu makalemde yukarıda söylediğim gibi Orhan Beyin iki tuğrasıyla Emir Süleyman, Çelebi Mehmed, Fatih, Selim ve Kanunî'ye ait ilk tuğralardan bazılarının fotoğrafını koydum. Bunların hepsinde babalarının isimleri harf-i tarifsiz «Muzaffer daima» veya harf-i tarifli «el-muzaffer daima» duası ve hepsi de Orhan tuğrası müstesna olarak üç keşideli «Flâmalı» ve iki kavislidir... demektir. Halbuki görüldüğü veçhile kendisinin de neşrettiği Emir Süleyman'ın tuğrası dört elifli veya tuğludur.

[7] Uzunçarşılı, İsmail Hakkı — Çelebi Mehmed tarafından verilen bir temlik-name ve Sasa Bey vakfiyesi, Belleten, sayı: 11-12.

Süleyman I., Selim II., Murad III. ün tuğralarında şah kelimesinin iki defa yazılmış olduğu görülür. (Levha: III, IV, V — III. B, IV B, VB)

III B, IV B, ve V B de şah kelimesi iyice görülüp anlaşılması için siyahla gösterilmiştir. Bilhassa «ه» ler çok barizdir.

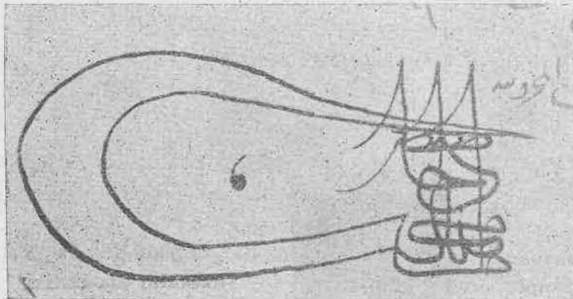
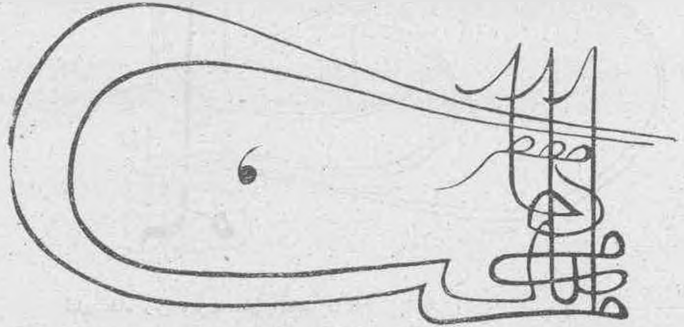
Mehmed III. ün tuğrasında şah ünvanı tamamen kalkar. (Levha: VI)

Ahmed I. da şah ünvanı tekrar tuğra metnine girer ve bu ünvan Mahmud II. ye kadar (Mahmud II. dahil) bütün padişah tuğralarında devam eder. Yalnız Süleyman I., Selim II., Murad III. ün tuğralarında olduğu gibi değildir. İki «شاه» yerine bir «شاه» ve iki «ه» yazılmıştır. Bilahare bu şah kelimesi, Abdülhamid I., Selim III. ve Muhamud II, tuğralarında kolayca okunmaz bir hal almış, bilhassa «ه» ler «هه» den ziyade bir süs gibi stilize edilmiştir.

LEVHA I.

Murad II. tuğrası

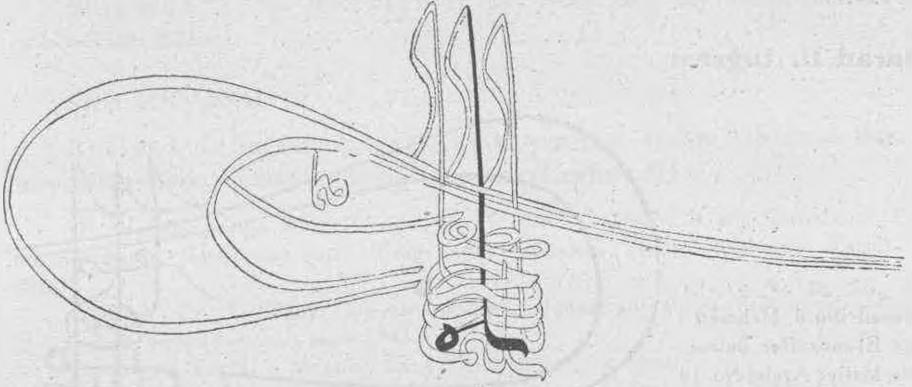
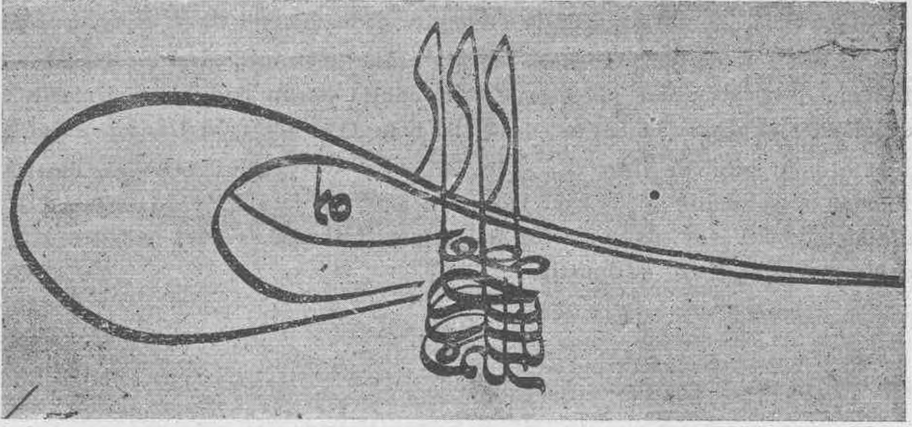
مراد ابن محمد خان المظفر دائماً
Murad ibn-ü Mehmed
han El-muzaffer daima
Aslı, Maliye Arşivi No. 14
te kayıtlı vakfiyede.

Murad I. nin Topkapı Sarayı
Müzesi Arşivinde bulunan
tuğrası.

LEVHA II.

Selim I. tuğrası

سلیم شاه دین بایزید خان المظفر دائما
Selim şah ibn-ü Bayazıd el-muzaffer daima

Selim I. in mühürleri

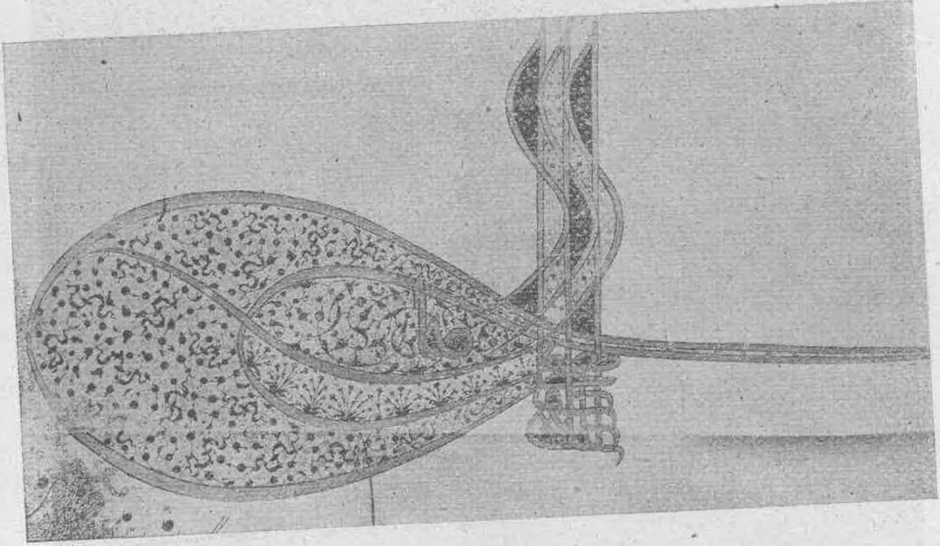
İkinci mühür ile hazine-i hümayun
mühürlenirdi. Bu mühür Topkapı
Sarayı Müzesindedir. No. 2/4819

توکلی علی خالق سلطان سلیم شاه
Tevekkülü ala-Haliki
Sultan Selim şah

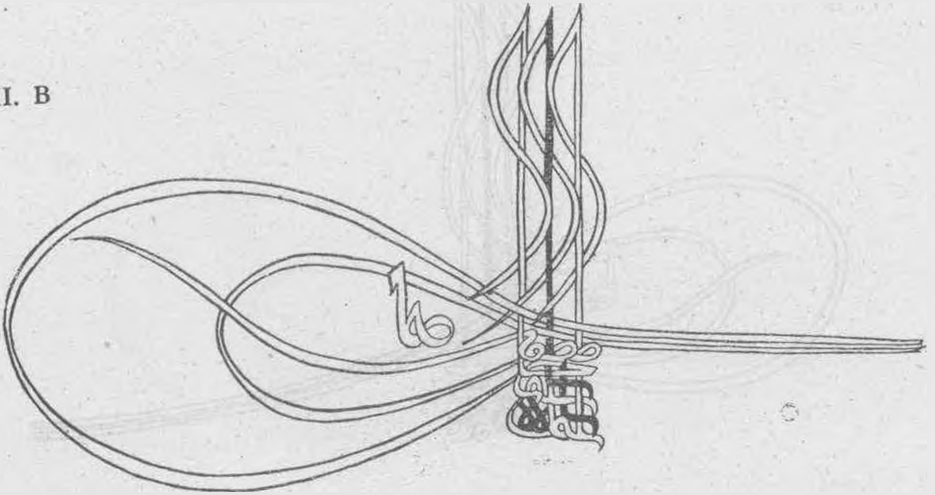
LEVHA III.

Süleyman I. tuğrası

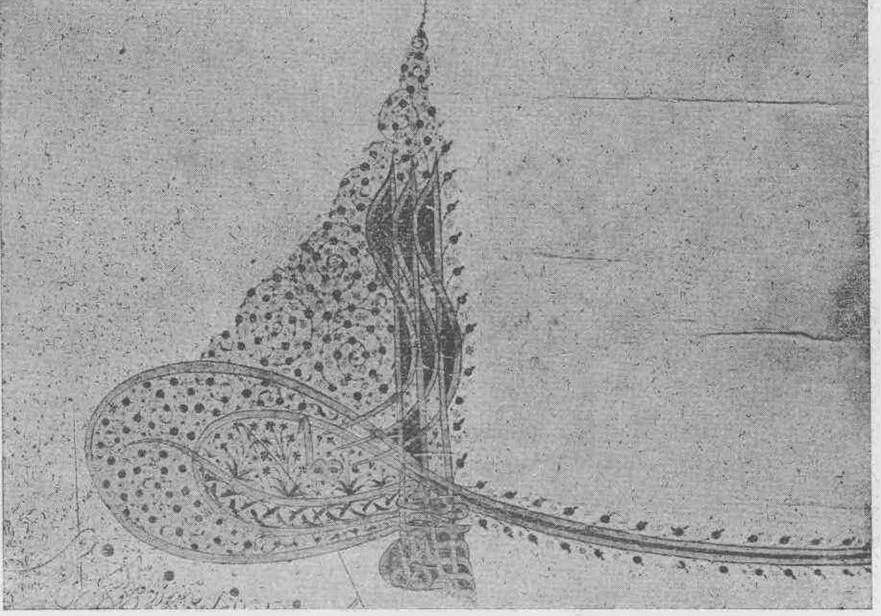
شاه سليمان ابن سليم شاه خان المظفر دائماً
 Şah Süleyman ibn-ü Sellm şah han el-muzaffer daima

III. B

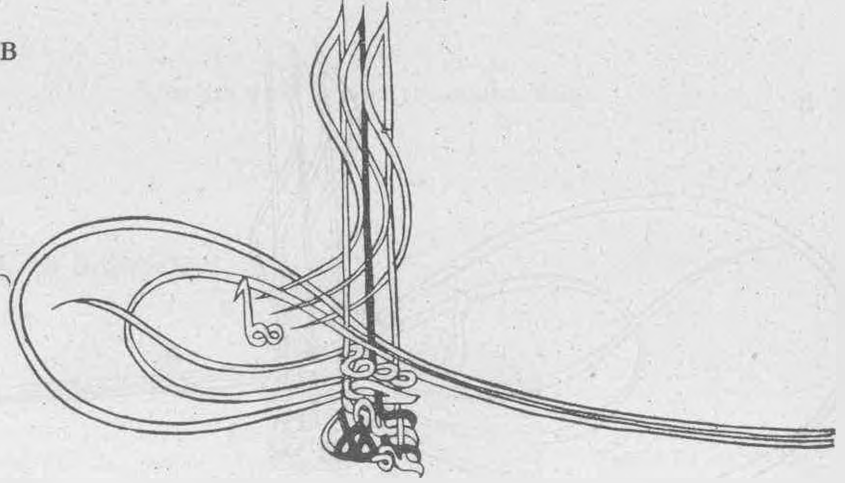
LEVHA IV.

Selim II. tuğrası

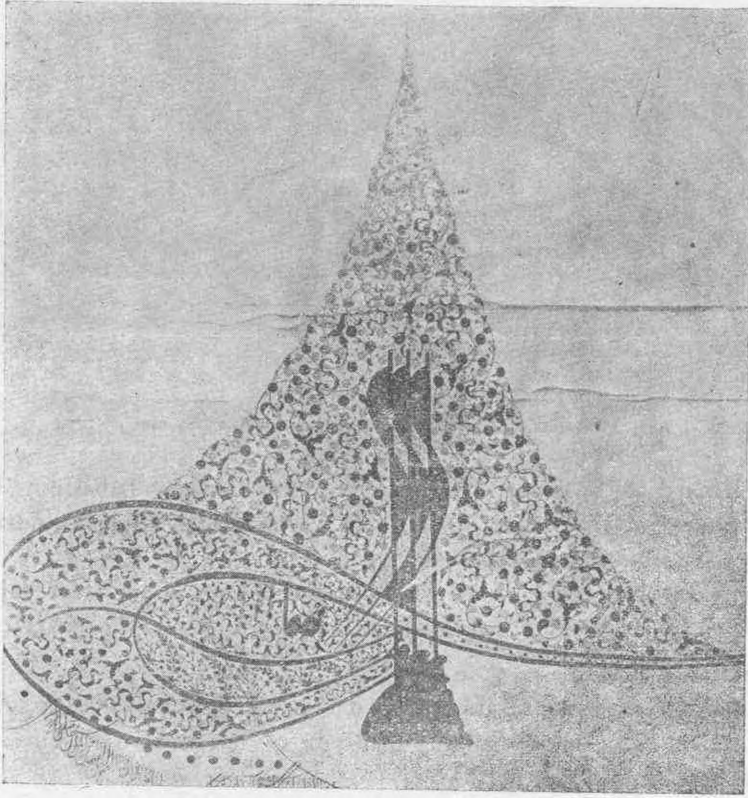
شاه سلیم ابن سلیمان شاه خان الظفر دائما
 Şah Selim ibn-ü Süleyman şah han el-muzaffer daima

IV. B

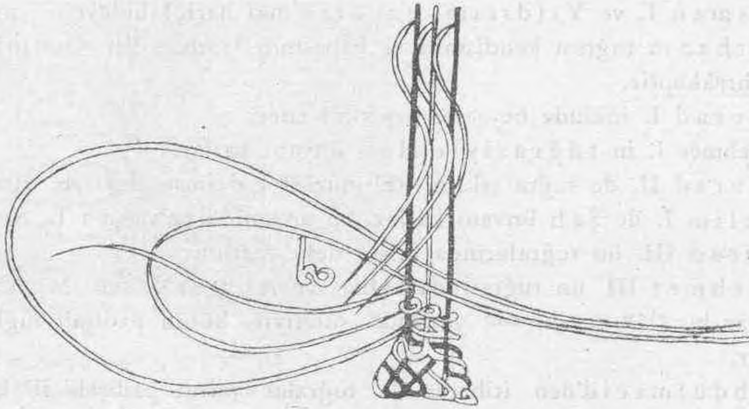
LEVHA V.

Murad III, tuğrası

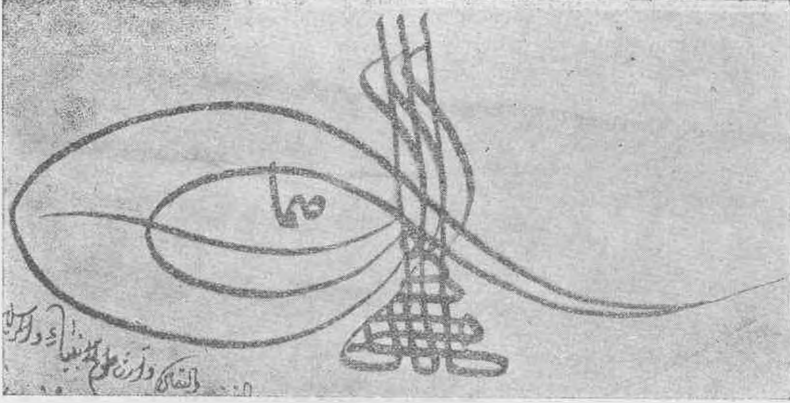
Şah Murad ibn-ü Selim şah han el-muzaffer daima

V. B

LEVHA VI.

Mehmet III. tuğrası

محمد ابن مراد خان المظفر دائما
Mehmed ibn-ü Murad han el-muzaffer daima

Mahmud I. e kadar Han ünvanı hükümdarın babasının isimden sonra okunurken bu devirden itibaren Han kelimesi padişah isminden sonra okunmaya başlanmıştır. Misal:

Murad II. tuğrası: Murad ibn-ü Mehmed Han el-muzaffer daima.

Mustafa III. tuğrası: Şah Mustafa Han ibn-ü Ahmet El-muzaffer daima

(Levha: VII a, b, c, d, e)

Mahmud II. de sonrakilerde, Abdülmecid, Abdülaziz, Abdülhamid II. ve son devrin diğer padişah tuğralarında Şah ünvanı artık tamamen kalkar. (Levha VIII.)

Şimdi tetkikimizin bir sentezini yapalım:

Osmanlı İmparatorlarının tuğraları (şimdiye kadar bulunamayan Osman I. ve Yıldırım Bayazıt'ınki hariç) bidayette gayet sadedir. Orhan'ın tuğrası kendisinin ve babasının (Orhan Bin Osman) isminden mürekkeptir.

Murad I. inkinde beyzeler teşekkül eder.

Mehmet I. in tuğrasıyla Han ünvanı başlar.

Murad II. de tuğra şeklini «El-muzaffer daima» duasıyla alır.

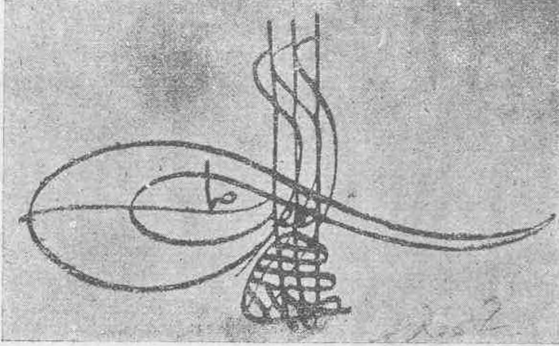
Selim I. de Şah ünvanı başlar; bu ünvan Süleyman I., Selim II. ve Murad III. ün tuğralarında ikişer defa yazılıdır.

Mehmet III. ün tuğrasında kalkar ve Ahmet I. den Mahmud II. ye kadar bir «شا» ve iki «ه» yazılmak suretiyle bütün padişah tuğralarında yer alır.

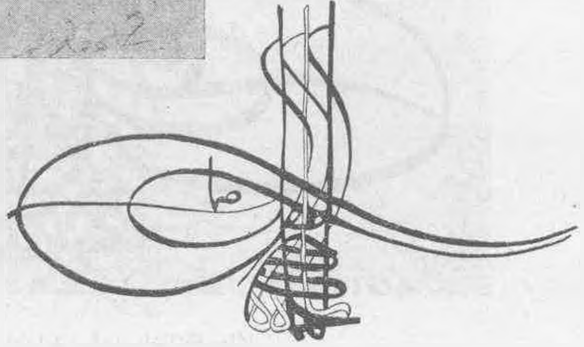
Abdülmecid'den itibaren de tuğralar yalnız padişah ile babasının isimlerin «ibn-ü» ile bağlanarak Han el-muzaffer daima kelimeleri yazılır.

LEVHA VII. a

Ahmet I. in tuğrası

شاه احمد ابن محمد خان المظفر دائماً
 Şah Ahmetd ibn-ü Mehme han
 el-muzaffer daima

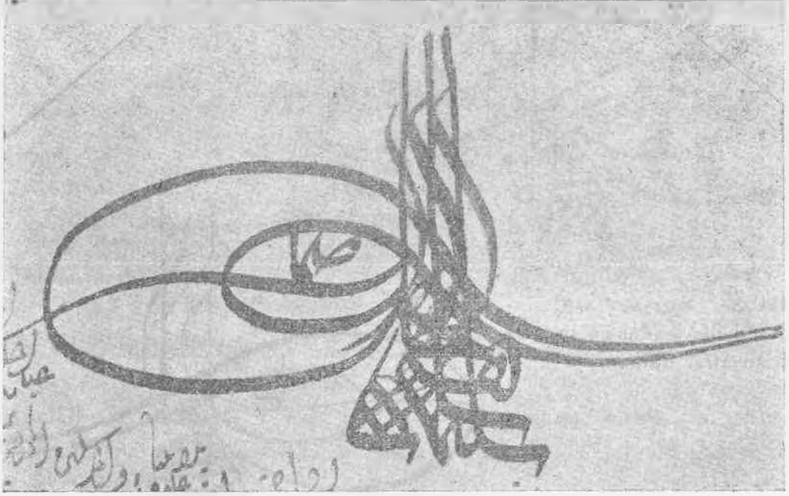
Mehmet IV. in tuğrası

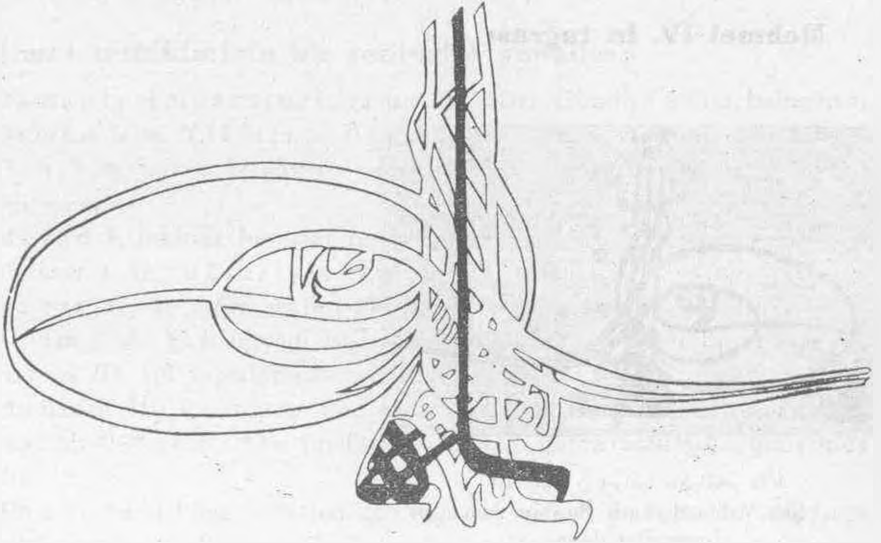
شاه محمد ابن ابراهيم خان المظفر دائماً
 Şah Mehmed ibn-ü İbrahim han
 el-muzaffer daima

LEVHA VII b

Süleyman II. tuğrası

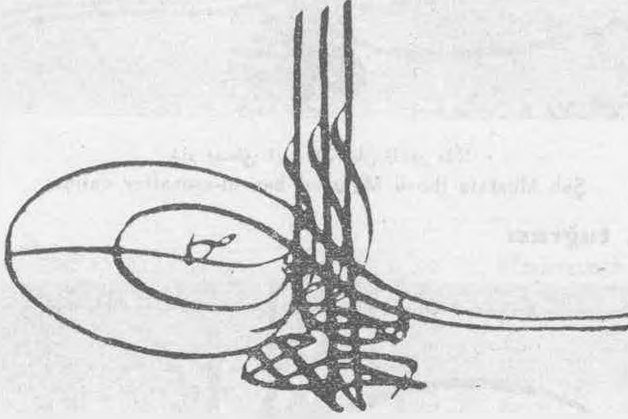

شاه سليمان ابن ابراهيم خان المظفر دائما
 Şah Süleyman ibn-ü İbrahim han el-muzaffer daima

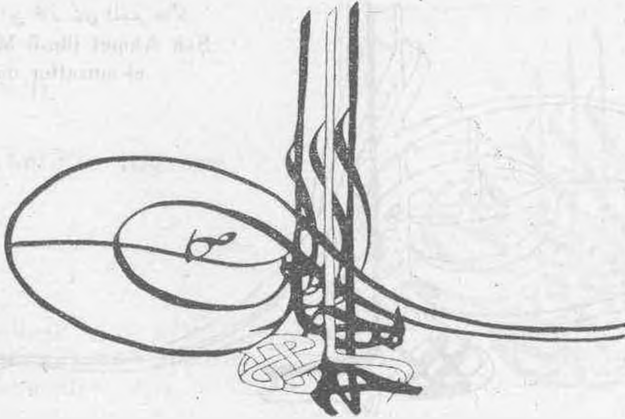

LEVHA VII c

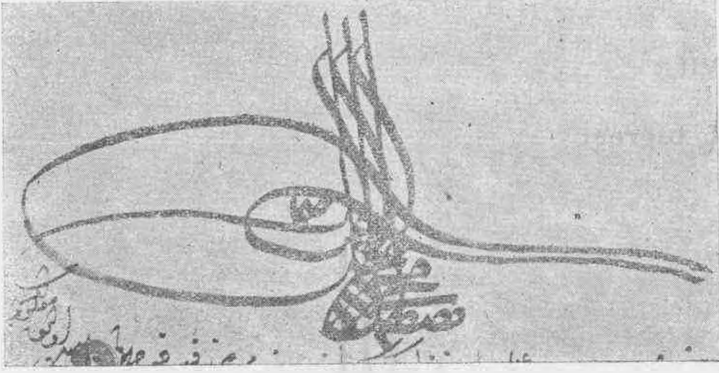
Ahmet II. tuğrası

Şاه احمد ابن ابراهيم خان المظفر دائماً
 Şah Ahmed ibn-ü İbrahim han
 el-muzaffer daima

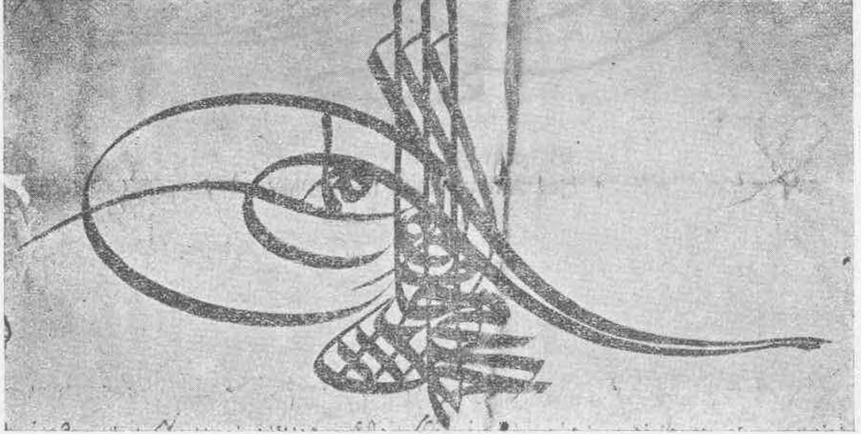

LEVHA VII. d
Mustafa II. tuğrası

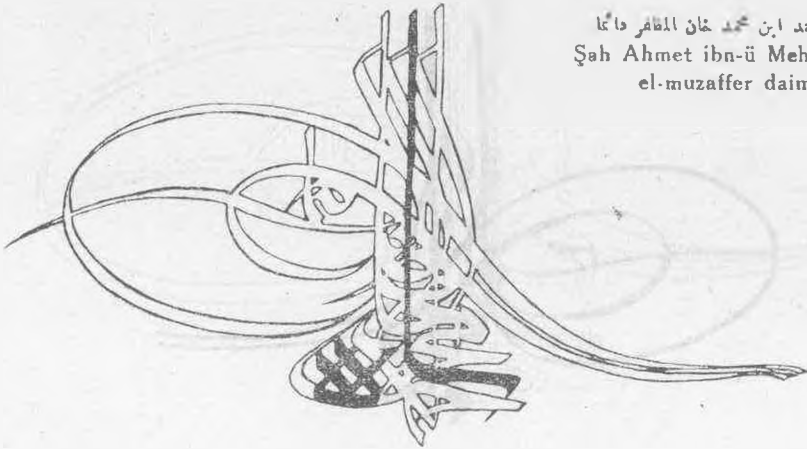

شاه مصطفي ابن محمد خان المظفر دائماً
 Şah Mustafa ibn-ü Mehmed han el-muzaffer daima

Ahmet III. tuğrası

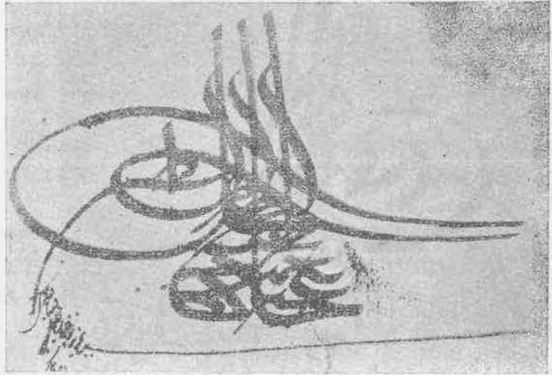
شاه احمد ابن محمد خان المظفر دائماً
 Şah Ahmet ibn-ü Mehmet han
 el-muzaffer daima

LEVHA VII e

Abdülhamid I. tuğrası

شاه عبدالحمید ابن احمد خان مظفر دائمًا
 Şah Abdülhamid ibn-ü Ahmed
 han el-muzaffer daima

Mahmud II. tuğrası

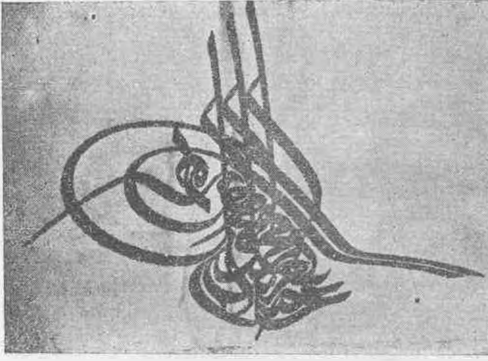
شاه محمود خان ابن عبدالحمید مظفر دائمًا
 Şah Mahmud han ibn-ü
 Abdülhamid el-muzaffer daima

LEVHA VIII.

Abdülmecid'in tuğrası

عبدالحمید خان ابن محمود مظفر دائمًا
 Abdülmecid han ibn-ü Mahmud
 el-muzaffer daima

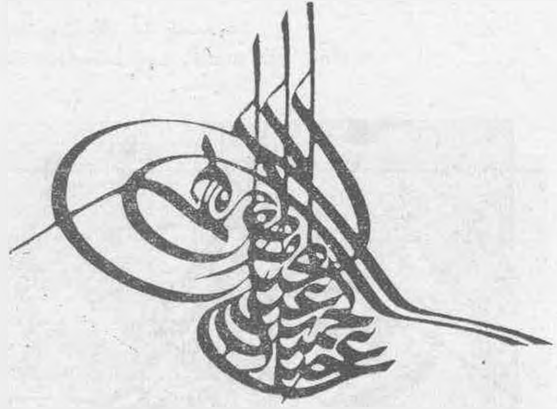

Abdülaziz'in tuğrası

عبدالعزیز خان ابن محمود المظفر دائماً
Abdülaziz han ibn-ü Mahmud
el-muzaffer daima

Abdülhamid II tuğrası

عبدالحمد خان ابن عبدالمجید المظفر دائماً
Abdülhamid han ibn-ü Abdülmecid
el-muzaffer daima

Şah ünvanının okunması:

Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde bulunan ve Koçi Beyin kaleminden çıktığını tahmin ettiğimiz bir muhtırada [1], ki bu muhtıra Sultan İbrahim'e takdim edilmiştir, tuğra anlatılırken şu kaydı bulmak tayız: Tuğrayı şerif deyu ism-i şerifiniz berâtler ve emirler üzerine yazılana derler. Tuğra bu minval üzere okunur:

Şah İbrahim ibn-ü Ahmed Han el-muzaffer daima.

Esasen Name-i Hümayunlarda da padişahların isimleri bu ünvan ile zikrolunurdu. [2]

[1] Topkapı Sarayı Müzesi arşivi, No. E: 10289.

[2] Dr. Ludwig Fekete — Osmanische — Türkische diplomatic, s. 13 te: «Sultan Süleyman şah bin Sultan Selim şah Hanım.» s. 14 te: Nice memleketlerin padişahı Sultan Süleyman şah bin Sultan Selim şah Hanım.

Fakat, Dr. Fekete de Name-i Hümayunda Şah ünvanını gördüğü halde aynı nâmenin bâlâsında padişah tuğrasında bulunau çifte Şah kelimesinin farkına varmamıştır. Aynı eser vesika: 6

Binaenaleyh, misallerle ve resimlerle izah etmeye çalıştığımız gibi Tuğra metninde Şah ünvanı vardır ve tuğra metni tam okunmak istenilirse bu ünvanın da okunması icabeder. [1]

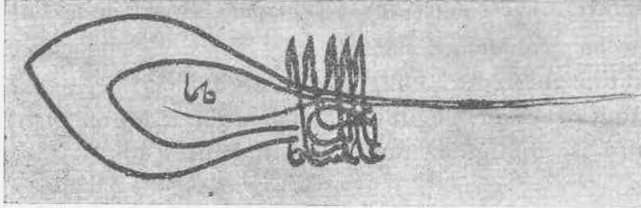
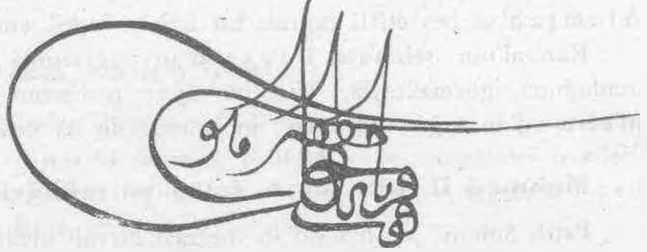
Şehzade Tuğraları : (Levha: IX)

Şehzade tuğralarından bugüne kadar Emir Süleyman [2], Şehinşah [3] ve Ahmed'inkiler [4] neşrolunmuştur.

LEVHA IX

Şehzade korkut'un tuğrası

فورقت ابن بایزید خان المظفر دائماً
Korkut ibn-ü Bayazid
han el-muzaffer daima

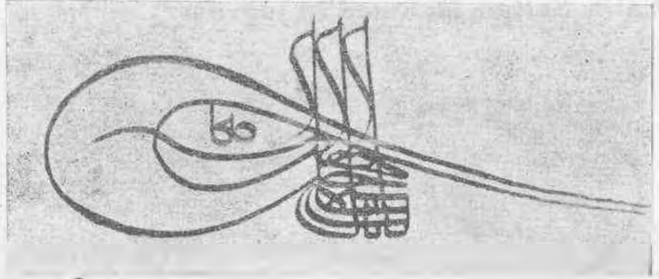

Şehzade Alemşahın tuğrası

عالمشاه ابن بایزید خان المظفر دائماً
Alemşah ibn-ü Bayazid
han el-muzaffer daima

Şehzade Bayazid'in tuğrası

بایزید شاه ابن سليمان خان
المظفر دائماً
Bayazid şah ibn-ü
Süleyman han
el-muzaffer dima

Şehzaae Mehmed'in tuğra şeklindeki mührü:

محمد شاه ابن سليمان المظفر دائماً
Mehmed şah ibn ü Süleyman el-muzaffer daima

[1] Padişah mühürlerinde de Şah ünvanı mevcuttur. Nitekim bu mühürlere bir kısmını Sayın Uzunçarşılı İsmail Hakkı Belleten (c. IV, sayı: 16) Osmanlılar zamanında kullanılmış olan mühürlere hakkındaki yazısında neşretmiş, fakat Şah kelimesini okumamıştır.

[2] Osman Ergin — Muallim Cevdet'in hayatı ve eserleri.

[3] Uzunçarşılı İsmail Hakkı — Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruklara dair, Belleten c. V, sayı 17-18.

[4] Zarfî Orgun — Şehzade Ahmed'in Yayalara verdiği ahidname, Türk Tarih ve Sikalari dergisi, c II, sayı: IX.

Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde ve bu idareye bağlı İstanbul türbele-
rinde bulduğumuz diğer şehzade tuğralarını da bu vesile ile tanıtalım:

Elimizde Bayazıd II. nin şehzadelerinden Korkud ile Alemşah'ın
ve Kanunî'nin İrana iltica eden oğlu Bayazıd'ın tuğraları vardır. Korkut'un
tuğrasında bir fevkalâdelik yoktur. «Korkut ibn-i Bazazıd han el-mu-
zaffer daima» kolayca okunabilmektir.

Alemşah'ın tuğrasında bildiğimiz usule aykırı olarak beş tuğ bulun-
maktadır. Tuğra serisinde Emir Süleyman'ın dört elifli tuğrasıyle
Alemşah'ın beş elifli tuğrası bir istisna teşkil etmektedir.

Kanunî'nin şehzadesi Bayazıd'ın tuğrasında da Şah ünvanının bu-
lunduğunu görmekteyiz. Nitekim aynı padişahın diğer şehzadesi olan
Mehmed'in tuğra şeklindeki mühründe de bu kelime mevcuttur.

Mehmed II. nin tuğra, imza ve mühürleri: (Levha: X)

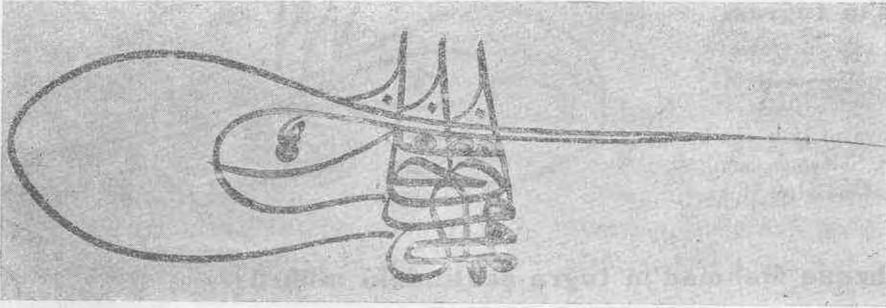
Fatih Sultan Mehmed'in tuğrası birçok defalar neşrolunmuştur. Ba-
bası Murad II. nin tuğrasına nazaran daha mütekâmilidir.

İmzasını, Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde bir Name-i Hümayunda bul-
muştuk, «حرره محمد» Harrara hu Muhammed şeklindedir.

Mühürlerini Fatih kütüphanesindeki kitaplarında gördük. iki çeşit olan
mühürlerinden birincisi tuğra şeklinde değildir. (Mehmed ibn-ü Murad han)
dan ibarettir. İkinci mühür ise bildiğimiz tuğrası şeklindedir. [1]

LEVHA X.

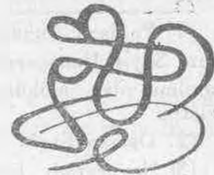
Fatih Sultan Mehmed'in tuğrası

Mehmed ibn-ü Murad han el-muzaffer daima

İmzası:

(حرره محمد) harrara-hu Muhammet

[1] Fatih Kütüphanesi: 345, 1762 No. 11 eserlerden. Bu mühürler Dr. Süheyl Ünver tarafından Fatih külliyesi ve zamanı ilim hayatı adlı eserde de neşrolunmuştur.

Mühürleri :

محمد ابن مراد خان
Mehmed ibn-ü Murad han

محمد ابن مراد خان المظفر دائماً
Mehmet ibn ü Murad han el-muzaffer daima

Tuğra kısımlarına verilen isimler :

Tı ğ ra dört kısımdan ibarettir: [1]

- I. Tuğranın metin kısmı ki buraya padişahın ve babasının isimleriyle «şah, han, el-muzaffer»kelimeleri yazılır. Bu kısma tuğranın Sere'si yeya Kürsü'sü denir.
- II. Bin ile han kelimelerinin «ن» larının kıvrılmasıyla vücuda gelen ve iç içe yazılan iki münhaniye Beyze tabir olunur. (İç ve dış beyze)
- III. Eliflere Tuğ veya doğrudan doğruya tuğranın elifleri, üzerlerindeki kıvrıklara da Züluf veya Zülfe denilir.
- IV. Beyze'lerin devamı olan ve el-muzaffer kelimesinin üzerinden geçerek tuğranın sağına doğru muvazi iki hat şeklinde uzanan kısma Kol veya Hançer adı verilir.

کرم شیا کی دولت لانه سی شerk نکیندانی
که آنارله اولور دینکده عمران چار ارکانی

او کرسی خود عدالت قصری عنقا آشیایدیر
آنک هر الف ممدودی ستون کاخ دولتدر

اولوردی قامت طغرای جم چون الف دیوانی
او طغرانک اولور سرکشته مضمون فرمانی

چیزدی لام الف لامبه سن آکرزدی شرمندن
بری بری ایجه بیضه لدن اکلہ کم افلاک

میان بیضدن چکمشدر انی دست سلطانی

او نازک خنجره کم خنجر ایله فرقی یوق قطعاً

Diğer medhiye ise Üçüncü Sultan Mustafa'nın tuğrası için Bursalı Ali isminde bir zat tarafından kaleme alınmıştır:

رخ صاف اوزره کویا عرض ایدر زلف پریشانی
تولد ایدر اندن صرخ احکام جهانبانی
مدام شکلی چکمش دشمنه شمشیر برانی

ندر او زلفه لره بیضه بیضای رعنا کیم
نه بیضه بیضه طاوس زرین بال دولتکم
او ایکی خنجره بر ذوالفقار حیدریدر کم

[1] Bu isimleri J. Deny'nin İslâm Ansiklopedisindeki tuğra maddesiyle Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan iki medhiyeden faydalanarak tesbit ettik. Bu medhiyelerden biri şair Vehbi tarafından Sultan Ahmed III. ün tuğrası için yazılmıştır. Kasîde-i garra der-sitayig-i Sultan Ahmet han'da :

Osmanlı İmparatorları'yle Şehzade'lerinin tuğralarından, el-muzaffer daima duasiyle Şah ünvanından ve tuğra aksamından kısaca ve misallerle bahsederek tuğra serisinde eksik olan tuğraların da klişelerini verdik. Bu mevzu üzerine çalışanlar yeni bilgi ve buluşlarını neşrederlerse Türk vesikacılığında olduğu kadar, güzel yazı ve süsleme sanatında da mühim bir yer tutan tuğra serisi ve bilgisi tamamlanır, bu memlekette asırlarca kullanılmış olan «Âlâmet-i şerif» i daha etraflı ve esaslı tetkik ve tarife imkân elde edilmiş olur.